

משימה בישראל: ביקורה של מרגרט מיד בישראל בקיץ 1956

טלי לב

חוקרת עצמאית

ארז כהן

החוג למדעי ההתנהגות, המסלול האקדמי המכללה למינהל

התבוננות בתרבות ובחברה הישראליות במחצית השנייה של העשור האחרון תגלה את חדירתו של העידן הפוסט-ציוני למגוון תחומי ידע ויצירה בישראל. "ההתנערות מן הישראליות", כלשונו של אורי רם (2006), המאפיינת עידן זה, כוללת לדבריו בין היתר התפתחות של זהות מגזרית; דעיכה של מפלגות אידיאולוגיות יהודיות וערביות; התפתחות של חברה אזרחית; חדירה של תרבות הצריכה האמריקנית; התפשטות של האתוס הדמוקרטי-מערבי ושל תרבות העידן החדש; ונוכחות גוברת והולכת של "הביקורת הפוסט-ציונית על האפיסטמולוגיה הלאומית" (שם, 170–171).

בעידן זה, הלך הרוח והמחשבה הפוסט-ציוני נפוץ וכמעט מובן מאליו בתפיסת עולמו של הקורא הביקורתי המורגל בקריאה ובזיהוי של מרחבי אפשרויות מורכבים של תרבויות וזהויות (אתניות, מגדריות ואחרות) ובטשטוש גבולות אמנותי ומדעי כחלק מהשיח הפוסטמודרני, הפוסטקולוניאלי והרב-תרבותי. אולם לא זה היה המצב לפני כחמישה עשרים וחצי, כשהאנתרופולוגית מרגרט מיד באה לביקור בישראל ושטחה לפני קובעי המדיניות ואנשי הממסד האקדמי והטיפולי את משנתה ואת תובנותיה באשר לפרויקט הלאומי של בניית האומה וקליטת העלייה.

בעשורים הראשונים לקיומה היתה ישראל נתונה במה שלימים יכונה "התקופה הממסדית", שאופיינה על ידי מבקריה בגיוס ובהתגייסות של המדע והתרבות לשירות המדינה והציונות, ובהגמוניה פוליטית, אקדמית ותרבותית שהובילה תפיסה ציונית, קולקטיביסטית,

* אנו מבקשים להודות לפיליס פלגי, לאורית אבוהב, לדני גוטוויין, לחיים חזן, לשאול כ"ץ, ליהודה ניני, לשפרה שוורץ וליהודה שנהב על שיחות מרתקות ועצות מועילות; למרי קתרין בייטסון (Mary Catherine Bateson), בתה של מרגרט מיד, על חומר מהארכיון של אמה; לג'ניס א' רות (Janice E. Ruth) מספריית הקונגרס בושינגטון, לג'ני סוודוש (Jenny Swadosh) מהדסה ניו יורק, למיכל זפט, להלנה וילנסקי ולעדן שריד מגנזך המדינה ולצוות הארכיון הציוני המרכזי — על סיועם הרב בהשגת המידע הארכיוני. כותרת המאמר לקוחה מתוך כותרת ספרו של ברנרד מנדלבאום (Mandelbaum), שבו ראה אור מאמרה של מיד על ביקורה בישראל (Mead 1960).

פונקציונלית, קולוניאלית, ביטחונית, גברית ואשכנזית. שדה השיח והמחקר האנתרופולוגי הישראלי היה אז בראשית דרכו. למעשה, רק בשלהי שנות השישים התחילה האנתרופולוגיה להיקלט כתחום ידע מובחן באוניברסיטאות בארץ (אבוהב 2004). אולם אף על פי שרק קומץ חוקרים עסקו בשדה זה בעשורים הראשונים, ברבות השנים התייחסו אליהם המבקרים בהכללה כאל מעין "תומכי לחימה" שהשתתפו במאמץ הפוליטי והאינטלקטואלי ההגמוני והיו חלק ממדיניות כור ההיתוך והאידיאולוגיה הציונית.

ב-30 ביוני 1956 בשעה 23:30 בטיסת אל-על מספר 208 הגיעה לארץ האנתרופולוגית האמריקנית הנודעת מרגרט מיד, מלווה בבתה, לביקור של שלושה שבועות בארץ כאורחת רשמית של משרד הבריאות ושל מוסד ראובני (קרן ראובני). את פניה קיבלו בשדה התעופה בלוד ד"ר יעקב יפה, סמנכ"ל משרד הבריאות; פרופ' אהרן קצ'לסקי (קציר) ממכון ויצמן ומטעם מוסד ראובני; והאנתרופולוגית פיליס פלגי משרד הבריאות.¹

ביקורה של מיד היה פרי יוזמתה של פיליס פלגי, האנתרופולוגית הראשית במשרד הבריאות באגף לבריאות הנפש. פלגי, האנתרופולוגית היישובית הראשונה בישראל, הועסקה במשרד הבריאות כחלק מ"החברה להיגיינה רוחנית"² בתל-אביב. כמה שנים לפני הביקור למדה פלגי אצל מיד באוניברסיטת קולומביה, ובאוגוסט 1955 חודש הקשר בין התלמידה למורתה בכינוס העולמי של הפדרציה לבריאות הנפש שנערך באיסטנבול.³ במושב בראשות מרגרט מיד, כשפלגי ישובה לצדם של נציגי עיראק וסוריה וחוששת מעט מתגובת משרד החוץ, גילתה האנתרופולוגית הישראלית לתדהמתה שההודעה שהיא נבחרה להשתתף כדוברת במושב בוששה להגיע, וכעת עומדות לרשותה עשר דקות לגבש הרצאה. הרצאתה עסקה בשינוי תרבותי ובבריאות הנפש ויוחדה למתח שחוות משפחות המהגרים בישראל הצעירה, בליווי הדגמה על שלוש צעירות יוצאות מרוקן.⁴

קליטת עלייה בכלל וקליטתם של יוצאי ארצות אסיה ואפריקה בפרט היתה אחת הסוגיות המרכזיות שהעסיקו את הממסד הישראלי בשנים ההן. מיום הכרזת העצמאות ב-15 במאי 1948 ועד תום שנת 1954 הגיעו לישראל 740 אלף נפש.⁵ התקופה הראשונה – מיולי 1948 ועד יולי 1951 – נחשבת תקופת השיא: במהלכה הגיעו בין עשרת אלפים ל-31 אלף איש מדי חודש והכפילו את היקף האוכלוסייה היהודית בארץ (ליסק 1999). באותן

¹ מתוך לוח הזמנים שהוכן לקראת הביקור של מיד בארץ, ספריית הקונגרס בווינגטון, אוסף מרגרט מיד, תיבה H;36.

² על פי זלשיק (2006, 120), בתקופת היישוב "החברה להיגיינה רוחנית היוותה מסגרת פעילות לתפישות האויגניות, שביקשו הפסיכיאטרים המהגרים ליישם על האוכלוסייה היהודית בפלסטינה".

³ גנזך המדינה ג-4305/13, הזמנה לכנס השנתי העולמי של הפדרציה לבריאות הנפש באיסטנבול מ-30 ביוני 1955. נושא הכנס היה בריאות הנפש של המשפחה והמדינה.

⁴ גנזך המדינה ג-4305/13, הרצאתה של פלגי בכנס בלא ציון תאריך, וכן ריאיון עם פלגי מ-9 באוקטובר 2008. יובהר שבשנים 1952–1954 היו יוצאי מרוקן 58.5% מקרב המהגרים יוצאי אפריקה (ליסק 1999, 10).

⁵ היקף הנכנסים בניכוי היוצאים עמד על 690 אלף נפש (ליסק 1999, 3).

השנים אורגנו גם מבצעים מיוחדים להבאת ריכוזי אוכלוסייה יהודית בזמן קצר מהמחנות בקפריסין, ממחנות העקורים באירופה, מבולגריה, מתימן ("מרבד הקסמים"), מלוב ומעיראק ("עזרא ונחמיה"). הסוכנות היהודית וממשלת ישראל התמודדו אז עם אתגרים של הספקת דיור, תעסוקה, חינוך, סעד ובריאות לאלפי התושבים החדשים. מהגרים אלו נזקקו לסיוע מקיף בתחומי הבריאות, השיכון והעבודה, יותר מעולי העליות השלישית עד החמישית (שם).

לנוכח יחסה של החברה הקולטת כלפי יהודים יוצאי ערב ביקשה פלגי כאנתרופולוגית "ליצור לגיטימציה למנהגיהם השונים של הקבוצות האתניות, אולם היו מי שדחו את האנתרופולוגיה ומטרתיה" (פלגי 2008, 399). פלגי הבינה שהיא "זקוקה לסיוע מצד אדם בר סמכא בתחום שינויי תרבות מהירים. הזמנתי את מורתי מאוניברסיטת קולומביה פרופ' מרגרט מיד, לביקור של שלושה שבועות בישראל כדי להעריך את תוכנית העבודה שהכנתי" (שם). מרגרט מיד, תלמידתו של פרנץ בואז (Boas), עשתה את מחקרה הראשון בקרב מתבגרות בסמואה, והוא הקנה לה שם עולמי. בעקבות הפרסום הרב שזכתה לו ובזכות יכולתה המרשימה לרתק את מאזיניה, נחשבה מיד באותה העת האנתרופולוגית המפורסמת בעולם.

יוזמתה ונחישותה של פלגי, נדיבותה של פולי ון ליר⁶ ונכונותה של מרגרט מיד להירתם לפרויקט תרמו להוצאת הרעיון מהכוח אל הפועל. גם צוק העתים ומרכזיותן של סוגיות הקליטה הביאו לכך שהיוזמה נפלה על אוזניים כרויות והתממשה מהר יחסית. מטרת הביקור היתה לאפשר למיד לבחון מקרוב את תהליכי השילוב התרבותי של מהגרים מרקעים תרבותיים שונים בישראל מנקודת המבט של האנתרופולוגיה התרבותית. כמו כן, מיד הוצגה כמומחית למחקר אינטרדיסציפלינרי בתחום בריאות הנפש.⁷ היא הוזמנה לבחון את שילוב המהגרים ואת מדיניות כור ההיתוך ולייעץ מניסיונה על דרכי התמודדות עם המתח התרבותי שיצר המפגש בין התרבות הקולטת לזו הנקלטת.

תוכנית הביקור הכתיבה סדר יום עמוס למדי: פגישות רבות עם קובעי המדיניות, בהם נשיא המדינה יצחק בן-צבי, שר הבריאות ישראל ברזילי, שר החינוך זלמן ארן ושרת החוץ גולדה מאיר, וכן עם ראשי הרשויות, בהם אבא חושי בחיפה וראש עיריית באר שבע, דוד טוביהו, ועם חברי הכנסת אהרן רמז, שלמה הלל ואהוד אבריאל ממפא"י. מיד נלקחה גם לביקור במסגרות רבות שעסקו בקליטת עלייה ונחשפה למדיניות ולצורות הטיפול באלה שזה מקרוב באו. כמו במחקרו של א"צ אידלסון בראשית המאה הקודמת, שבחן את מגוון המסורות המוזיקליות האתניות בארץ (כ"ץ ואויזרט-לוי 1997, 649), וכמו הפסיכולוג החברתי קורט לויין, שביקר ביישוב הארץ-ישראלי בקיץ 1934 וראה בו מעבדה פסיכולוגית-חברתית-תרבותית (בר-גל 1997, 638), גם בחלוף יותר משני עשורים היתה ישראל הצעירה בגדר הזדמנות בשביל מיד (כפי שציינה בכמה הרצאות ודוחות שכתבה

⁶ פולי ון ליר יסדה את מוסד ון ליר בירושלים בשנת 1959.

⁷ על פי דוח המחקר ששלחה מיד למשרד הבריאות ב-27 בינואר 1957, ספריית הקונגרס בוושינגטון, אוסף מרגרט מיד, תיבה H:36.

לאחר הביקור) לצפות במרוכז בחברת המהגרים המתהווה כמעבדה חברתית-תרבותית על שלל גווניה.

ישראל היא קרוב לוודאי המעבדה החשובה ביותר בעולם כיום. דברים מתרחשים בה במהירות רבה, ויש בה די אנשים מתוחכמים ומנוסים שיכולים לתעד זאת, ובכל זאת אין אנו עורכים מחקרים כפי שהיינו יכולים, ובכך אנו נותנים לחומר חשוב וחיוני ביותר ללכת לאיבוד, פשוט מפני שאינו נחקר.⁸

הסיורים של מיד לוו בסדרה של הרצאות מקצועיות שנשאה לפני מגוון קהלים בכל רחבי הארץ, במסיבות עיתונאים, בפגישות עם אנשי סגל בתחומי הפסיכיאטריה, הסוציולוגיה, הפסיכולוגיה, הרפואה, החינוך, העבודה הסוציאלית, האנתרופולוגיה, מדעי הטבע, המדעים המדויקים ועוד, וכן במסיבות תה ובאירועים שנערכו לכבודה בקרב אישי ציבור ורוח. אף מקומה של ההתיישבות העובדת לא נפקד בביקורה זה. מיד זכתה לבקר בקיבוץ כפר בלום של תנועת הקיבוץ המאוחד, ובו פגשה בני נוער שהגיעו ממרוקו. היא ביקרה גם בקיבוץ משמר העמק של תנועת הקיבוץ הארצי וביישובי חבל לכיש, השתתפה בהדרכה של מנהל פרויקט ההתיישבות בחבל, לובה אליאב, בסיור במרכז להכשרת נוער עולה בקריית גת, בפגישה עם חברי גרעין הנח"ל בלכיש, ובביקורים בכפר של מתיישבים מהרי האטלס, בכפרם של עולים מצפון אפריקה, במושב נבטים שבנגב, בקיבוץ מעגן מיכאל ועוד. כאורחת של ההסתדרות המדיצינית "הדסה" בירושלים ביקרה מיד ב-3 ביולי 1956 (במשך כשבוע שעות) במעברת תלפיות וצפתה בהתפתחותה של קהילה קטנה של מהגרים "שלא מאירופה" "במצב מעברי".⁹ לאחר מכן ביקרה בשיכונים החדשים בקטמון, שאליהם הועברו משפחות מהמעברות, וכן במרכז לאם ולילד במלחה ובשכונת בית מזמיל. בהמשך הסיור ביקרה ביישובי פרוזדור ירושלים. בדרך למעברת הרטוב היא למדה על פעילות "הדסה" באבו-גוש וביקרה במושב מסילת ציון. שעתיים יוחדו לביקור במושב זכריה של יוצאי כורדיסטאן שהוקם ב-1950.¹⁰ כמו כן ביקרה מיד ב"משכית" בליווי רות דיין וצפתה בעבודות יד של קבוצות מהגרים, והוזמנה לבקר גם במחנה צבאי לנשים בסרפנד, בכלא רמלה, בכלא מעשיהו, באוניברסיטה העברית בירושלים, באורנים, אצל הקהילה התימנית בראש העין ועוד.¹¹

⁸ מתוך תמליל הרצאה שנשאה מרגרט מיד במכון תיאודור הרצל שבעיר ניו יורק ב-3 באוקטובר 1957: Theodor Herzl Foundation, Photolithoprinted by Cushing — Malloy, Inc. Ann Arbor, Michigan, United States of America.

⁹ מתוך דוח שכתב ד"ר לואיס מילר, מנהל ועדת הבריאות בהדסה, ירושלים, לאחר הביקור: Hadassah Archives, New York, Record Group 2, Hadassah Medical Organization, Community Health — Kiryat Yovel Series, Folder 4; נזכר גם אצל זלשיק 2006, 287.

¹⁰ שם.

¹¹ מבוסס על לוח הזמנים שהוכן לקראת הביקור של מיד בארץ, מתוך ספריית הקונגרס בווינגטון, אוסף מרגרט מיד, תיבה H:36.

הפגישות של מיד עם בן-צבי, ארן ומאיר לא התנהלו כצפוי, כפי שמתארת פלגי.¹² כבר למחרת הגעתה לארץ, ב-1 ביולי 1956 (בשעה 11:00), בבית הנשיא בירושלים, נפתחה הפגישה עם נשיא המדינה במתח מסוים שעוררה הערתו של בן צבי: "אנחנו לא רצחנו את התימנים כמו שאתם רצחתם את האינדיאנים". מיד השיבה לו: "לא ידעתי שאתה מתייחס לתימנים כאינדיאנים". לאחר מכן נרגעו הרוחות. ביום שישי 13 ביולי 1956 בשעה 17:00 הוזמנה מיד לפגישה עם שר החינוך. זלמן ארן היה מודאג מאוד מהישיבה הנמוכה של ילדי יוצאי ארצות ערב וביקש להיוועץ במיד בעניין זה. בראשית דבריו, כפי שמתארת פלגי, הבהיר ארן שלדעתו: "היתה זו ירידת קרנה של התרבות האסלאמית, שבקרבה חיו היהודים, שבגללה פחת השימוש האינטלקטואלי במוח והתנוון חלק מהחומר האפור במוחותיהם של יוצאי ארצות ערב". ארן ביקש לברר כיצד אפשר למנוע זאת. מיד, שפירשה את שאלתו כחלק מראיית המזרחים כנחותים מבחינה גזעית, דיברה אליו בחריפות רבה והבהירה שעל סמך ניסיונה העשיר בחקר חברות מתפתחות, אין הבדלים כאלה בקרב בני האדם. הפגישה הסתיימה באקורד צורם, אך עוד בטרם הספיקה פלגי לשוב לביתה התקשר אליה ארן וביקש לקבל הבהרות לפשר כעסה הרב של מיד, שעל סיבתו לא עמד. כעבור שישה ימים התקיימה פגישה נוספת בביתו של ארן כדי ליישר את ההדורים.

היתה זאת התעניינותה של מיד בנשים בתחום הניהול שהובילה למסיבת התה בביתה של שרת החוץ גולדה מאיר בשבת 21 ביולי בשעה 17:00, שאלה נתבקשה מאיר להזמין נשים מנהיגות נוספות. לימים כותבת פלגי בציניות כי "נראה לי שפגישתה של מיד עם... מאיר לא היתה מוצלחת. אך כמה שנים מאוחר יותר, כאשר השתררה מתיחות עדתית בקרב צעירים יוצאי מרוקו, ביססה גולדה את עמדתה כלפיהם על יעוץ שקיבלה ממרגרט מיד" (פלגי 2008, 399). פלגי מוסיפה ומספרת שבאחד ממסעות הבחירות השיבה מאיר לשאלות בדבר התייחסותה ל"פנתרים השחורים" ואמרה: "איך אפשר לומר שאיני מתעניינת בנושא העדות? אני הבאתי ארצה את האנתרופולוגית הידועה ביותר" (שם, 399).

ב-7 ביולי, כשבוע לאחר הגעתה לישראל, צוטטה מיד (שכתלמידתו של בואז דגלה ברעיון היחסיות התרבותית) ב*ג'רוסלם פוסט* כמי שטענה: "אם לאנתרופולוגיה יש מסר כלשהו... הרי הוא שעלינו לכבד כל תרבות במידה שווה. זאת ועוד, יש לראות בחבריה של כל חברה בני אדם בוגרים גם אם הם מאמינים במכשפות ומעולם לא חזו במטוס".¹³ כעבור שלושה ימים, ב-10 ביולי 1956, למחרת ביקורה של מיד בבאר שבע ובצפון הנגב, בישרה כותרת כתבה ב*ג'רוסלם פוסט*¹⁴ כי מיד מתנגדת לכור ההיתוך. לקוראים הובהר כי: "ד"ר מרגרט מיד... מתנגדת למדיניות כור ההיתוך בישראל ובכל מקום אחר. לדעתה,

¹² כל האמור באשר לפגישות עם הנשיא והשרים מבוסס על ריאיון עם פליס פלגי (10 באוקטובר 2008). פלגי החלה את עבודה באגף לבריאות הנפש במשרד הבריאות בראשותו של ד"ר לואיס מילר בנובמבר 1953. ראו גם פלגי 2008. בקשר לפגישה עם ארן ראו גם אבוהב 2004.

¹³ הארכיון הציוני המרכזי J112/341, מתוך כתבתה של מלכה רבינוביץ' ב*ג'רוסלם פוסט* מ-7.8.1956.

¹⁴ כתבי *ג'רוסלם פוסט* עקבו בעניין אחר מסעה בארץ של מי שהוגדרה על ידם כ"האישה הקטנה עם

הסכנה הטמונה במדיניות זו היא ייצור של המון אחד ואובדן של מגוון מאפיינים לאומיים ומנהגים שיש לשמר".¹⁵

בדוח שכתבה מיד למשרד הבריאות בעקבות ביקורה¹⁶ ביקשה האנתרופולוגית להדגיש את הסיוע המקצועי הרב שסיפקה לה פלגי, שהתמחתה בחקר האתניות בישראל, שאפשר לה להיחשף למידע רחב היקף גם בביקור חטוף. היא ביקשה להחמיא לעבודתו החלוצית של משרד הבריאות הישראלי וקראה להרחיב את העסקתם של אנתרופולוגים כחלק מצוותי הבריאות. בשל חשש מאפליה קראה מיד לערוך מחקר, לתכנן את המדיניות מתוך התחשבות ברקע התרבותי של המהגרים ולהתאים תוכניות מובחנות לפי תרבותם, מעמדם החברתי-כלכלי טרם ההגירה, מספר שנות הוותק בארץ וחוויות ההגירה והקליטה שלהם.

מעניין לציין שמיד הבחינה מיד שמקור המתחים סביב שאלת ההיטמעות הוא עניין הזהות, שבלבו, כך סברה, נמצא הדימוי העצמי שיש לקבוצות על עצמן. כאמור, ישראל בשנות החמישים נתפסה כמעבדה חברתית הממקדת את כל שאלות המחקר האקדמי של "בעיית הזהות". עיקר הבעיה נעוצה בהגדרת זהות קבוצתית הנבנית מול האחר. על פי מיד, כמו במדינות הגירה אחרות גם בישראל המכשול המרכזי העומד בפני יצירת זהות לאומית משותפת הוא בעיית הגזע, כלומר מצב שבו קבוצות מזהות את המובחנות הפיזית שלהן מקבוצות אחרות כעליונות או כנחיתות: "תנאים שבהם קבוצות מסוימות סבורות שהמורשת הגזעית שלהן, בין שהיא מדומה ובין שהיא אמיתית, וכן ביטוייה בצבע העור או בצורת השיער, הם סימן לעליונות או לנחיתות" (Mead 1960, 104).

בהקשר זה נתפסה ישראל בעיני מיד כשונה ממדינות הגירה אחרות בשל "עמדה תרבותית מועדפת" שנגזרת מההיסטוריה ומהזהות היהודיות הייחודיות. על פי ההסבר של מיד, הדת היהודית הדגישה הורשה ביולוגית ו"דם יהודי", ובכך פיתחה תפיסה דתית מסתגרת ולא כזו שמתרחבת ומגייסת מאמינים חדשים. תפיסה זו יצרה הנחה של בסיס גזעי משותף בין קבוצות יהודיות אף שלמעשה היהודים דמו פיזית לעמים שבקרבתם חיו. נוסף על כך, בהקשרים חברתיים מסוימים נוצרו תפיסות של "מראה יהודי", שבגללן כל מי שמראהו החיצוני התיישב עם מראה הסטריאוטיפי היהודי לא היה יכול להיטמע בקרב האוכלוסייה המקומית ולהינשא ללא יהודים.

על פי מיד, היחס השלילי שממנו סבלו יהודים בגולה יצר בקרבם יחס סובלני כלפי מראה שונה. לשון אחר, הסטריאוטיפים השליליים שדבקו ביהודים (כמו בקבוצות נחותות אחרות) הביאו לכך שלפחות כלפי חוץ למדו יהודי אירופה לקבל (לעתים באופן

הקול החודר והחיך הרחב, האנתרופולוגית הנודעת בזכות מחקריה בגניאה החדשה, בבאלי ובאי האדמירלות". ראו הארכיון הציוני המרכזי J112/341.

¹⁵ הארכיון הציוני המרכזי J112/341.

¹⁶ דוח שכתבה מיד למשרד הבריאות ב-24 בינואר 1957, מתוך ספריית הקונגרס בווינגטון, אוסף מרגרט מיד, תיבה H:36; וראו גם Mead 1960.

אמביוולנטי) את כל מי שאומר שהוא יהודי כיהודי, בלא קשר לחזותו (שם, 105). אמנם גם בקרב היהודים קינן חשש מפני הזר והתקבלה היררכיה על פי מאפיינים פיזיים ולאומיים, אך ההשתייכות ל"גזע היהודי" (שם) גברה על אלה והקלה את קבלתם של המהגרים היהודים לישראל. בישראל הצעירה, הנוקטת מדיניות הטמעה ושילוב של מהגרים בעלי מאפיינים ביולוגיים מכל הגזעים בעולם, טמונה בעיני מיד האפשרות לבטל אחת ולתמיד את ההבחנות על בסיס גזעי:

הדגשת היתר שזכה לה הגזע, שפגעה בקבלתו של רעיון האנושות המשותפת של כל בני האדם באירופה, קיבלה תפנית חיובית בישראל עם ההתנגדות, לפחות במידת מה, לתחושת העליונות ה"אירופית" או ה"לבנה" שהביאו עמם המהגרים הראשונים. אך קבלה זו של כל היהודים כיהודים לא הייתה שלמה די הצורך למנוע תחושות של תפיסה עצמית שלילית בקרב מקצת מהמהגרים החדשים, או ניסיונות להמשיך את האפליה הישנה על בסיס פיזי במסווה של רמות שונות של "ציוויליזציה", כמו בדיכטומיה בין אירופאים ובין אסייתים או אוריינטלים, או בשימוש בלשון נקייה — שאינה במקומה בייחוד אם מביאים בחשבון את המעורבות הרבה של המזרחים בהגנה על ישראל — המבחינה בין "ותיקים" ל"עולים חדשים" (שם).

כמו כן, על פי מיד, באופן פרדוקסי, חוסר הבסיס הגזעי של הגדרת היהודי בעבר מאפשר ליצור אקלים תרבותי שבו גם שילוב הערבים כישראלים הוא אפשרות רצויה וממשית במדינה החדשה (שם, 106).

בהקשר של שילוב המהגרים בחברה החדשה עדיפה בעיני מיד הגדרת הזהות היהודית המשותפת על פני שימוש בקטגוריות מבחינות אחרות כגון אנגלוסקסים או יהודים מזרחים. לשיטתה, אף הקטגוריות צפון-אפריקנים או מרוקנים עלולות להטעות, שכן ייתכנו הבדלים יסודיים בין אלה שהגיעו מהרי אטלס ובין יוצאי העיר הגדולה קזבלנקה. התעלמות מהמאפיינים הייחודיים של כל קבוצה כזו וראייתן כחלק מקטגוריה כללית היא לדעת מיד בסיס ליצירת תסכולים ומתחים אתניים.

בהסתמך על הניסיון ההיסטורי שהצטבר מגלי הגירה ברחבי העולם, ובייחוד מההגירה לארצות הברית, הציגה מיד את חשיבותה של ההשקעה בהשכלת מבוגרים, ולא רק בזו של ילדים ובני נוער, כדי להימנע מיצירת קרע בין-דורי ולשמר את התרבות. לדידה היה ראוי להתוות דרך אמצע שתאפשר לשמר את ערכיה של תרבות המוצא בד בבד עם הפנמה של ערכי המדינה הקולטת, וכך תומך הנאמנות הקודמת בנאמנות למדינת ישראל (שם, 111–112).

עוד יצוין שבאשר למי שלימים יכוננו "פלסטינים אזרחי ישראל", וחרף העובדה שהיה זה סיור ממסדי ושמיד היתה אורחת של משרד הבריאות וזכתה לליווי צמוד של נציגי הממסד הישראלי, הבחינה מיד בסיוורה בכפרי הבדואים בדרום הארץ ובנצרת ביחס המפלה כלפיהם, ומתוך מודעות למתיחות השוררת בין העמים ביקשה להתריע על כך והציעה ליתן

לפלסטינים אזרחי ישראל את מלוא הזכויות והחובות, כפי שניתנו לאזרחיה היהודים של המדינה (שם, 113).

ההיסטוריה מלמדת שהמלצותיה של מיד באשר לשמירה על תרבויות המוצא, טיפוח השכלת המבוגרים, הקפדה על שוויון זכויות מלא לפלסטינים אזרחי ישראל, הרחבת שדה המחקר האנתרופולוגי הישראלי ושילובם של אנתרופולוגים נוספים בתחום בריאות הציבור — לא מומשו. אבוהב (2004) מעריכה שביקורה של מיד בארץ לא השיא שום תרומה להתפתחות שדה האנתרופולוגיה המקומי. פלגי, שתרומתה הייחודית צוינה על ידי חוקרות התקופה, נותרה האנתרופולוגית היישומית היחידה במשרד הבריאות.¹⁷

אשר לקובעי המדיניות, קשה להעריך מה היתה תרומתו של המפגש עם האנתרופולוגית הנודעת, אם היתה בכלל תרומה כזאת. אשר למיד, את ביקורה בארץ היא חתמה במסיבת עיתונאים שבה אמרה: "עד כה לא הצליחה שום מדינה להתיר את הסוגיה של יצירת אחדות מתוך כבוד לשונות... ייתכן שישראל תהיה הראשונה שיעלה בידה לעשות כן".¹⁸ לסיכום, נראה שהעיתוי של ביקורה של מיד בתקופה "ישראלוצנטרית" עשוי להבהיר מדוע בעצם לא הושלמה המשימה. ההתעלמות המוחלטת כמעט מהצעותיה, הן בהקשר של החשיבה והמחקר האנתרופולוגי בישראל, שנמצא אז בראשיתו דרכו, והן בהקשר של מדיניות קליטת העלייה והטיפול במהגרים, מעיד על התפיסה ההגמונית ששררה בישראל של אותם הימים.

מבט אנכרוניסטי בן זמננו מלמד שסיפור ביקורה של מיד — מלבד היותו רגע מכונן בתולדות ההגזעה בשיח הציבורי הישראלי — לא היה בבחינת רגע של תיקון, אלא נותר בגדר מוטציה שלא בשלה ולא הניעה מהלך התפתחותי חשוב בתולדות הזיקה שבין הממסד הפוליטי הישראלי ובין עושי האנתרופולוגיה.

ייתכן שאילו התקבלה גישתה של מיד, שטמנה בחובה את זרע הפורענות של "מדינת כל אזרחיה", היא היתה מאיצה בקובעי המדיניות, כאנשי המדע והרוח ובאנתרופולוגים להרחיק ראות אל מעבר לשאלות ציוניות-הגמוניות וליתן מקום מרכזי יותר לאדם, במקום לדם ולאדמה. נראה שהיתה זו ההומולוגיה שהתקיימה בין השדות הפוליטיים האקדמיים והתרבותיים בישראל של אז שהותירה את עיקר מסקנותיה והמלצותיה של מיד במסגרת המעבדה, כדוח ביקור ולא כהמלצות וכהנחיות עבודה.

¹⁷ עם זאת, ראוי לציין שהובהרה החשיבות הרבה של התבוננות באוכלוסייה כרב־תרבותית. לפי פלגי, לאחר הביקור הקצה משרד הבריאות תקנים אחדים לאנתרופולוגים, אך רובם היו אמריקנים, והם ביקשו לעזוב את הארץ ולשוב לארצות הברית לאחר תקופה קצרה. נוכחותה של פלגי במשרד הבריאות סייעה גם לשלב את האנתרופולוגיה כחלק מתוכנית הלימודים בבית הספר לרפואה באוניברסיטת תל־אביב ובתוכנית הלימודים של בתי הספר לאחיות. כך היתה האנתרופולוגיה לחלק בלתי נפרד מתוכנית הלימודים במקצועות הרפואיים והפרה־רפואיים (מבוסס על ריאיון עם פלגי מ־8 במאי 2009).

¹⁸ הארכיון הציוני המרכזי J112/341, מתוך כתבה בג'רוסלם פוסט מ־23.7.1956 שכתרתה "Israel Society Can be Unique"; ככל הנראה, הדברים נאמרו בבוקר יומו האחרון של ביקורה של מיד בארץ.

ביבליוגרפיה

- אבוהב, אורית, 2004. "אנתרופולוגיה ואנתרופולוגים בישראל: מבט מבפנים על התפתחות האנתרופולוגיה הישראלית", עבודת דוקטור, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בר-גל, דוד, 1997. "הפסיכולוגיה החברתית שלא היתה: קורט לויין והאוניברסיטה העברית", שאול כ"ץ ומיכאל הד (עורכים), *תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות*, ירושלים: מאגנס, עמ' 627–645.
- זלשיק, רקפת, 2006. "התפתחות הפסיכיאטריה בפלשתינה ובישראל: 1892–1960", עבודת דוקטור, בית הספר להיסטוריה, אוניברסיטת תל-אביב.
- כ"ץ, רות, וג'ני אויזרט-לויין, 1997. "הזדמנות שהוחמצה: רוברט לכמן וראשיתו של מחקר האתנומוסיקולוגיה באוניברסיטה העברית", שאול כ"ץ ומיכאל הד (עורכים), *תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות*, ירושלים: מאגנס, עמ' 646–659.
- ליסק, משה, 1999. *העלייה הגדולה בשנות החמישים: כשלוננו של כור ההיתוך*, ירושלים: מוסד ביאליק.
- פלגי, פיליס, 2008. "איך הכל התחיל..." מתת אדר-בונים (עורכת), *מבוא לאנתרופולוגיה: מקראה*, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 398–404.
- רם, אורי, 2006. *הזמן של ה"פוסט"*, תל-אביב: רסלינג.
- Mead, Margaret, 1960. "Problems of Cultural Accommodation," in Bernard Mandelbaum (ed.), *Assignment in Israel*, New York: Harper and Brothers, pp. 99–114.

